

Közművelődési könyvtárügyünk fejlődési iránya

(Előterjesztés az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács 1968. évi június 19-i békéscsabai ülésére)

Sallai István

Az alábbiakban olvasható, a széles nyilvánosság számára első alkalommal közreadott tanulmánnyal Sallai Istvánra (1911-1979) emlékezünk.

Szocialista társadalmi rendszerünk nem keveset tett a könyvtárak – köztük a közművelődési könyvtárak – fejlesztése érdekében. 10 017 közművelődési könyvtári egységünk kevés kivétellel az utóbbi 20 év alatt jött létre. Az 1966. évi statisztika ebből 7252-öt számít önálló intézménynek. Eszerint minden 1400 lakosra, hozzávetőleg ezer hat évnél idősebb lakosra, de ha az összes könyvtári egységet (fiókokat, kölcsönzőhelyeket) számba vesszük, ezer lakosra – tehát 7-800 olvasni tudóra – jut egy-egy közművelődési könyvtár.

Budapesten a szakszervezeti könyvtárakat is számítva 1170, azok nélkül 14 100 lakosra esik egy könyvtári egység, a vidéki városokban pedig a szakszervezeti könyvtárak nélkül 3100 lakosra. Úgy látszik, jól el vagyunk látva könyvtárakkal.

Mekkorák ezek a könyvtárak? Átlagos kötetszámuk országosan 1970, a falusiaké 1700, a szakszervezeti könyvtárakra 1410 kötet esik. A városokban levő könyvtárak együttes átlaga 2300 kötet, a tanácsiaké 6000, a vidéki városokban 4600 kötet. Egészen eltérő nagyságrendű egységekből átlagot alkotni veszélyes vállalkozás; minthogy azonban tudjuk, hogy vannak már nagy kötetszámú, jelentős közművelődési könyvtáraink, annál ijesztőbbek a mutatkozó alacsony átlagszámok, mert erőtlen városi fiókokról, igen gyenge falusi és szakszervezeti könyvtárakról tanúskodnak. Ez a tény mindenesetre a nyugtalanító kérdések egész sorát hozza:

- ☛ Vajon ezek a túlnyomó többségükben kisméretű könyvtárak elláthatják-e mindazokat a szol-

gáltatásokat, amelyeket egy modern szocialista társadalom megkövetel tőlük?

- ☉ Arányban áll-e társadalmi hasznuk a rájuk fordított összegekkel?
- ☉ Ebben a formájukban lépést tudnak-e tartani a világszerte tapasztalható fejlődéssel, fejlődési irányzatuk egybeesik-e a könyvtárak egyetemes fejlődésének irányzatával?
- ☉ Művelődéspolitikánk keretén belül a helyükön vannak-e a könyvtárak?

A feltett kérdéseket különösen az teszi időszerűvé, hogy a könyvtárak következő öt éves tervét csak határozott és egyértelmű, nagy távra szóló egységes irányelvek alapján lehet elkészíteni.

A könyvtár a változó világban

Civilizációnk legfontosabb ismertető jegye a változás, a fejlődés, amely nem egy vonatkozásban olyan gyors és meglepően, hogy a legmerészebb fantáziát is túlhaladja. Nem kétséges, hogy az egyre gyorsuló fejlődés nyomán pontosan fel sem mérhető változások küszöbén állunk. Ezzel a szinte közlőhelyé vált igazsággal kell újra és újra szembesíteni a könyvtárak, a tájékoztatás egyre növekvő szükségleteit. A *Szabadpolcos közművelődési könyvtár*¹ című kiadvány bevezetője tömören jelezte az iskola és a könyvtár szerepét: „A társadalom életének állandó változása a szükséges ismeretek rohamos változásával jár együtt, ... az iskolában szerzett ismereteket igen hamar túllépi az élet. Emellett az élet különféle területein szükséges ismeretek mennyisége oly nagy és annyira szerteágazó, hogy a mainál sokkal szakosítottabb iskolarendszer sem vállalkozhatnék a szükséges ismeretmennyiség egészének átadá-

sára. Mit vállalhat tehát az iskola? ... Az lehet a legfőbb gondja, hogy megtanítsa növendékeit az ismeretek megszerzésének, a tudás továbbfejlesztésének önálló módjára.” A kérdés lényege, hogy a tanulás (az önképzés és tájékozódás) egész életet betöltő feladattá válik, amelynek azonban nem az a tanulsága, hogy most már az iskolai (illetve tanfolyami) rendszert hosszabbítsuk meg életünk végéig, hanem a feladat: olyan műhelyek megteremtése, amelyek folytatói az iskolának, amelyek használatát már az iskolás korban meg kell kezdeni és minden ember számára hozzáférhetővé tenni. Lehetetlen nem utalnunk Marx György: *Gyorsuló idő* című cikkére², amely szinte minden vonatkozásában a rugalmas szellemi alkalmazkodás elvét hirdeti. Nálunk még kevesen mutattak rá ilyen élesen a könyvtáraknak a modern társadalomban vállalt szerepére. A cikk egyebek között *Szentgyörgyi Albert*et idézi, aki szerint „a könyvek azért vannak, hogy a tudást bennük tartsuk, míg a fejünket valami okosabbra használjuk. A könyvek valószínűleg jobban meg is felelnek az elraktározás funkciójának. Ami engem illet, fejemben minden lexikális tudásnak pár hét a felezési ideje. Ezért az ismereteket 'értékmegőrzés céljából' a könyveknek és könyvtáraknak engedem át, jómagam inkább halászni megyek, olykor halra, olykor jó tudásra.”

Az iskolai tanulás irányzatára vonatkozó megállapításai sem ismeretlenek számunkra: „A mai gyermekek háromszor annyit tanulnak az iskolában, mint amennyit szüleik tanultak. A 'telítődésnek' semmi jelét nem mutatják. Csak a szürke adattömegeket unják. Ne féltsük őket a tananyagrobbanástól, nem esnek áldozatául. Minél több és ízletesebb táplálékot kínálunk fel szellemüknek, annál nagyobb az intellektuális étvágyuk. A könyvtárosok tanúsítják: éppen a mai 'túlterhelt' iskolások hordják haza a legtöbb olvasnivalót, a legtöbb ismeretterjesztő kötetet.”³

Nem is lehet kétséges, hogy az önképzés, a továbbtanulás, az iskola „élethosszig tartó” folytatója a

könyvtár. Az az ország, ahol ezt nem ismerik fel, vagy a műveltséget nyújtó egyéb tömegkommunikációs eszközök szerepét a könyvtárakéval összekeverik, ott súlyos hiba van a társadalmi tudatban. Nem „fontossági” versengésről van itt szó, hanem arról, hogy a könyvtár *minőségileg* tér el a többi tömegkommunikációs eszköztől. A tömegkommunikációs eszközöket általában időkoordinátához kötöttség jellemzi. Akár a TV-t, a rádiót, a mozit, akár az élőszavas előadásokat vesszük, időben leperregnek, már a hozzájutás is többé-kevésbé a véletlen, a szabadidő függvénye, nem is szólva a megismétlődésüknek akarunktól való függetlenségéről. Az újság, a folyóirat, képeslap nincs ugyan olyan mértékben az időhöz kötve, a valóságban azonban a könyvtárhoz jutunk, akár otthon tároljuk, akár könyvtárba megyünk értük. A házikönyvtár, márcsak a visszakeresés időrabló volta miatt is egyre kevésbé bírja a versenyt. A szükséges ismeretek változásának állandó figyelemmel kísérése mindenkit érint, nemcsak a kutatót. Az „egykönyvű” gyakorlati szakember korszaka lejárt, tájékozódása éppúgy kutató jelleget ölt, mint ahogy a tanulása. A mérnökképzésről szólva Marx György megjegyzi, hogy *„a gyorsan avuló technikák korában a műszaki felsőoktatásban a súlyt az alaptudományok tanítására kell helyezni. Innen kiindulva lehet képessé tenni a jövő mérnökét arra, hogy 5-10 évenként megtanulja majd az új technikákat. Nálunk ez a magától értetődő felismerés még mindig nem tud kibontakozni. Sőt mintha egy ellenkező irányú tendencia erősödne. Ami a mérnökképzésről elmondható, az érvényes az oktatás és szakoktatás teljes spektrumában.”*⁴

Nem elég azonban egyszerűen kijelenteni, hogy könyvtárakra van szükség. A könyvtáraknak „az élet új körülményeihez kell igazodniuk. Az idő megérett a változásra” – jelzi Fonotov a mostani nagy szovjet könyvtári reformtörekvésekről szólva.⁵

A kor közművelődési (nyilvános) könyvtára

Nyilvánvaló, hogy az egész társadalmat érintő folyamatról van szó, tehát a speciális igényeknek megfelelő könyvtárak rendszere (tudományos kutatás, felsőfokú oktatás, termelő üzemek speciális tájékoztató apparátusa) mellett ki kell fejleszteni azt a könyvtártípust, amely a jelzett feladatot az egész társadalomra kiterjesztve kívánja megoldani. Ez nem lehet más, mint az általános és nyilvános, tehát a *közművelődési* könyvtár.

*„Amint senki sem határozta meg pontosan, egyrészt hol van a tudományosság, másrészt hol a tanulás és az általános képzés határa, ugyanúgy az irodalom változatos megjelenési formáit sem lehet ilyen kategóriákba kényszeríteni, tehát a könyvtárak használatát sem lehet igények és szándékok szerint kategorizálni.”*⁶ Minden olyan kategorizálás, amely a társadalomban jelentkező, felismerhető, sőt vizsgálható igényeket olvasókra vonatkoztatva – tehát korlátozó értelemben – kívánja megjeleníteni, eleve kudarcra van ítélve.

Minden közösség, amely valaha könyvtárat alapított a maga számára (legyen az szerzetesrend, középkori német város vagy egyetem) a legmagasabb szintű irodalmat a lehető teljességgel igyekezett gyűjteni, eredetileg tehát minden könyvtár általános és tudományos. A tudományok, a technika szerteágazása, a nagy tömegek olvasási és tájékoztatói igényeinek megjelenése ezt a könyvtártípust két irányban állította válaszút elé. Egyrészt döntenie kellett, megőrizze-e a gyűjtés teljességére vonatkozó igényét, azaz egyetemes óriáskönyvtárrá váljék-e, vagy – ha egyetemességét szerényebb keretek között kívánja fenntartani – a tudományos tájékoztatás igényeinek egy általános szintjén maradjon és szakkönyvtárak sokaságát kapcsolja össze enciklopédikus gyűjteményével. Az a könyvtártípus, amely ezt az utóbbi utat választotta, a kontinensen az általános tudományos könyvtár jelzõt vette fel.

Az ipari forradalom, a polgári társadalom igényeinek következtében a tömegek beözönlésére, emellett az ún. „népszerű”, „tömegirodalom” megjelenésére az általános könyvtár kétféle módon válaszolt: *kibővítéssel*, vagy *kirekesztéssel*. A nagyobb demokratikus hagyományokkal rendelkező amerikai és angol társadalom az előbbivel válaszolt, megteremtve az általános könyvtár, a „*public library*” típusát. Meghatározása egyetlen lényeges jegyének azt tartották, hogy használata a közösség minden lakosa számára egyenlő feltételek mellett álljon rendelkezésre.

Kirekesztéssel, illetve bezárkózással a kontinens könyvtára válaszolt, elsősorban Németországban: a „nem tudományos érdeklődésű” tömegek és a „nem tudományos” irodalom számára létrehozta a „népkönyvtár” fogalmát, a „könyvtár” fogalmától még nevével is megkülönböztetve (Bibliothek, Bücherei). Az európai terminológiával megfogalmazva a „*public library*” olyan általános tudományos könyvtár, amely a tudományos kutatási igények bizonyos fokú kielégítésére törekvés, illetve a szakirodalmi és tájékoztatási igények kielégítése mellett az állományra vonatkozóan bizonyos minőségi korlátozással minden irányú igénynek helyet ad. Természetes megjelenési formája a *nagy könyvtár*.

A népkönyvtár viszont amerikai, illetve angolszász terminológiával érzékeltetve „substandard” könyvtár⁷, amely csak alacsony fokú igényeket elégít ki. Megjelenési formájában sok, apró, általában kölcsönzőhely: szépirodalmi gyűjtemény és ismeretterjesztő irodalom a régi értelemben vett „népművelési” szinten. A *népkönyvtár* politikai oldalról megfogalmazva: mindaz a könyvtári intézmény, amely a tömegek művelődési foka, illetve osztályhelyzete alapján korlátozza, szelektálja a nyújtott irodalmat. A közművelődési könyvtár – bármelyik formáját vesszük is – jellegénél fogva egy alapvető ellentmondást hordoz: az ismeretek széles anyagát kell magába foglalnia, ami nagy mértéket, differenciált szervezetet kíván, miközben általános, mindenki-

nek szóló voltánál fogva a legkisebb lakott helyen is meg kell jelennie.

Az ellentmondást teljes egészében eddig még nem sikerült feloldani. A közművelődési könyvtár fejlődése korunkban az egész világon a két elgondolás (az általános könyvtári és a népkönyvtári) közötti mozgás jegyeit mutatja, – tehát a vázolt ellentmondás feloldására törekvést.

A feloldást nehezíti, hogy a közművelődési könyvtár hagyományos (tanulási, tájékoztatási, szórakozási) feladataival szemben soha nem látott módon és gyorsasággal emelkedett az iskolai és a felnőttnevelés tekintetében a követelmények szintje. „A legtöbb főiskolai hallgató ma közművelődési könyvtárat használ, hogy kiegészítse az iskolák, egyetemek és a felnőttoktatási szervek szolgáltatásait”⁸. Ez a megállapítás nemcsak az amerikai könyvtárra, hanem minden korszerűen létrehozott közművelődési könyvtárra vonatkozik. Ráadásul a korszerű könyvtárban a könyv ma már nem az egyedüli eszköz, amellyel dolgozni kell; folyóiratok és egyéb dokumentumformák, az audiovizuális eszközök a közművelődési könyvtárnak is egyre inkább nélkülözhetetlen kellekei. Ahol csak könyv áll egymagában – ha mégoly értékes is – az a régi népkönyvtár egyik jellemző vonása. Bármennyire is elismerjük a kölcsönzés döntő szerepét, a pusztán erre alapító könyvtárak még jelentős kötetszám mellett is hordoznak bizonyos „népkönyvtári” vonást. (Számos Szabó Ervin kerületi könyvtár egyre inkább a nyugdíjasok, háziasszonyok könyvtáraivá válik. Anélkül, hogy ez utóbbi szolgáltatást lebecsülnénk, a jelenség mégiscsak arra mutat, hogy a könyvtártípus nem felel meg a kor követelményeinek.) Az új tömegközlelési (egyben szórakoztatási) eszközök megjelenése a közművelődési könyvtár funkcióját is a tájékoztatás irányába tolja. A magazin, a „paperback” és a TV éppen az egyébként legelfogaltabb, legaktívabb felnőtt korban levő embereket vonja el a könyvtárak „szórakoztató” célból történő igénybevételétől. A régi értelemben vett nép-

könyvtárból éppen ez a réteg esik ki, vagy hiányzik.⁹

Egyelőre kimondhatjuk, hogy a *közművelődési könyvtár felső szintje az általános tudományos könyvtár*, ahol egyre inkább korszerűtlenné és feleslegessé válik a „tudományos” szó mint meghatározó, mert kirekeszt, ennél fogva külön „népkönyvtári” rendszert feltételez.

A fejlődés tendenciái néhány országban

(Tekintettel arra, hogy az ebben a fejezetben hivatkozott, ismertett irodalom az eddig elmondottakhoz képest nem mond újat, illetve csak az elmondottak tüzetesebb illusztrálására-dokumentálására szolgál, a közlésétől eltekintünk. *A szerk.*)

A magyar fejlődés irányzata

Könyvtárügyünk népkönyvtárügyre és tudományos könyvtárügyre történt század eleji kettéosztottságát, a szűk kis „ínségkonyhák” antidemokratikus és korszerűtlen voltát könyvtárpolitikusaiknak legjobbjai mindig látták, mégis hordozzuk nyomait *mind a mai napig*. Nem is kell idéznem Szabó Ervint, Dienes Lászlót vagy Kóshalmi Bélát, sem a Tanácsköztársaság könyvtárügyének ránk maradt iratait, világos, hogy a küzdelem mindig a német örökség népkönyvtárával szemben a „nyilvános könyvtár”-ért, tehát a „public library” rendszer meghonosításáért folyt. S hogy a felszabadulás után is makacsul tartotta magát a „tudományos és közművelődési” kettősség gondolata, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a Szabó Ervin Könyvtár központját legalább 4 felülvizsgálatban arra biztatták, hogy „tisztázza profilját”, mert sehogy sem tudták beskatulyázni a mi meglevő kategóriáink egyikébe sem. (A sors iróniája, hogy e kettéosztott szemlélet

szülőhazájában azon vitatkoznak napjainkban is, hogy a Nyugat-Berlinben az amerikaiak által felállított Emlékkönyvtár Bibliothek-e vagy Bücherei.) Annak ellenére, hogy a vidéki könyvtárak szervezését „Népkönyvtári” központ (illetve elődje, az Országos Könyvtári Központ Népkönyvtári Osztálya) kezdte meg, amely nevében is a népkönyvtár kifejezést hordozta, abból indult ki, hogy a kisméretű önálló falusi könyvtár világszerte válsággal küzd, és soha sem lehet versenytársa a városi könyvtáraknak. Éppen ezért *körzeti könyvtárakat* szervezett, amelyeket azonban nem pusztá elosztóállomásoknak képzelt el, hanem letéti és tájékoztató központoknak az angol „county library” mintájára. Alig két éves működésük után szovjet mintára átvettük a megyei, járási és községi könyvtárak rendszerét, abban a formában, hogy fenntartottuk a letéti rendszert. Az 1952-es minisztertanácsi határozat kimondta, hogy a helyi tanácsok kötelesek gondoskodni a falusi könyvtárakról. Mindvégig kísértett a gondolat, hogy a helyi fenntartás és a letéti támogatás kettősségét fenn kell tartani. A „falusi törzsanyag” fogalma is ennek jegyében született. A falusi könyvtárak tanácsi kezelésbe adásakor is mindig ezt hangsúlyoztuk, a hálózat mégis szétesett (az egyébként igen dicséretes) módszertani irányítástól és szervező munkától eltekintve, egyedi könyvtárakra.

A tanácsi kezelésbe adás nyomán hihetetlen mértékben megnöttek a könyvbeszerzési keretek, és javult a falusi könyvtárak elhelyezése. Sajnos, a végrehajtási rendelkezések azon szándéka, hogy a járási könyvtárak ne bontsák le teljes falusi költségkeretüket, jámbor óhaj maradt.

A „Népkönyvtári Központ” lényege nem az volt, hogy központilag küldött szét könyveket. (Ezt a szerepet zökkenő nélkül sokkal rugalmasabb formában vette át a Könyvtárellátó.) Inkább abban volt, hogy központi hitelekéből fejlesztett, meg voltak benne a feltételei, hogy ott a módszertani munka és a könyvtárak támogatása egységesen jelenjék

meg. Nem a centralizálás, hanem az állami támogatás intézményének szánták.

A tanácsi kezelésbe adás a nagyfalvas területeken minden vonatkozásában pozitív. Pl. Békés megyében, ahol szinte általánossá kezd válni a főfoglalkozású könyvtárossal, 60–100 m² alapterülettel, 10-15 000 kötettel rendelkező falusi könyvtár. A helybenolvasás szokása is kialakulóban van, és (a kocsmát, presszót kivéve) a könyvtár szinte egyetlen helye a falunak, ahova rendezvény (mozi, színelőadás, bál) nélkül is elmegy a lakosság, tehát ahol élet van.

Apró falvaink azonban a könyvtári ellátás szempontjából ma válságban vannak, mert – különösen felnőtt – olvasóik egy része formálisan „betoborozott”, s ha a könyvtárosok nem erőlködnek, elérné őket a népkönyvtárak világszerte tapasztalható tragédiája, a felnőtt olvasók elvesztése.

Ha a nagyvonalú terv csődöt is mondott, a könyvtári ellátás és tájékoztatás biztosítása érdekében könyvtárpolitikánk az aprófalvas megyékben körzeteket tervezett főfoglalkozású könyvtárossal, hogy az a gyenge, hetenként néhány órát nyitva tartó kölcsönzőhelyeit letéti rendszerben működő fiókokká alakítsa, s legalább a teljes törzsanyagot biztosítsa a körzetben, amennyit egy szovjet községi könyvtár.

A kísérletek biztatóan indultak. Mielőtt azonban eljutottak volna az összegezéshez, a művelődési otthonok területéről a kislelő falvak könyvtárait érintő új irányzat bontakozott ki: a *klubkönyvtár* létrehozására való törekvés.

A „klubkönyvtár” a kislelő falvak könyvtárait szervezeteileg egyesíti a művelődési otthonnal. Nem hiszem, hogy akadna könyvtáros, aki a megfelelő feltételek megteremtése esetén el ne ismerné az előnyeit a művelődési otthon ilyen megjelenési formájának.

A könyvtár irányítói, a rendszer könyvtári vonatkozásának kidolgozói azonban világosan látják, és ennek mindenütt hangot adnak: minden jó szándék ellenére csak abban az esetben várható tartós és je-

lentős fellendülés a kis falvak könyvtári életében, ha a „klubkönyvtár” „könyvtára”, fiókja valamely életerős könyvtárnak, ahonnan változatos, gazdag, állandóan cserélődő állományt kap.

A falusi könyvtárügy fejlődésében az az aggasztó, hogy a klubkönyvtárak fejlesztési tervét nem tették függővé a fejlesztés feltételeitől: a körzeti könyvtárak alakulásától, illetve a járási könyvtárak letéti szerepének újbóli kialakításától. Művelődéspolitikánk irányítói nemegyszer összekeverik a kor követelte magasabb fokú ellátást a „centralizálással”.

Érdemes néhány pillantást a *városok* könyvtáira is vetni.

A megyei és a járási hálózatok kialakítása idején a városoktól elvettük könyvtáraikat, és aszerint, hogy a város járási vagy megyeszékhely volt, átadtuk őket a járási vagy a megyei tanácsoknak. Később pedig, hogy a városok is hozzájáruljanak a könyvtárügy fejlesztéséhez, tanácsaikat lényegében fiókkönyvtárszerű intézmények létrehozatalára serkentettük. A városokban létrejött fiókok, néhány várost kivéve, akár a megyei, a járási könyvtárhoz, akár a városi tanácshoz tartoznak, lényegükben „népkönyvtárak” és nem egy nagyvonalú rendszer tagjai. Vidéki városainkban ma, beleértve az ott működő megyei vagy járási könyvtárat is 4600 kötet esik egy tanácsi könyvtárra!

Ahol a város elég erős volt, *visszakövetelte könyvtárát*, mint pl. Sopron, miközben mellette külön járási könyvtár alakult. Nem egy járási könyvtár „hivatallá” változott, ugyanis se helyi kölcsönző tevékenységet nem folytat, se nem letéti központ. A városokban az egységes rendszerek helyett apró fiókok alakítása ellenkezik a világszerte tapasztalható irányzattal. A *regionális* és a *helyi* feladatkör mostani különválasztása ugyancsak retrográd jelenség, a régi népkönyvtári rendszer újra- és újraéledése. Kevés az a hely Magyarországon, ahol a megyei és a városi tanácsok a jobb szolgálat érdekeitől vezetve közösen tervezik meg könyvtári rendszerüket (Miskolc, Kiskunhalas).

Szerte a világon az a tendencia, hogy egységes városi rendszerek alakulnak általános tudományos szintű központi könyvtárral és nagy kötetszámú, nagy forgalmú (főfunkciójukban kölcsönző, emellett a helybenolvasást is biztosító) fiókokkal, és az a városi központi könyvtár a régió központjává lép elő. (Legjobb példa erre Dánia.)

Az az elv, hogy a város központi könyvtára kisebb-nagyobb régió (járás, megye) központja is egyben, *forma szerint* van meg nálunk, hiszen még a megyei könyvtárak is – ahol lehet – kivetik magukból a járási gondozás feladatait.

Hálózati rendszerünk tehát elsősorban módszertani irányítási rendszer, nem pedig a könyvellátás egymásra épülő, a kisebbeket ellátó rendszere.

A fővárosi könyvtárügy fejlődési iránya sem minden vonatkozásban megnyugtató. Igen örülhetünk, hogy a központi könyvtár úgy maradt meg központi városi könyvtárnak, hogy fenntartotta általános tudományos könyvtár jellegét, és ezzel lényegében Szabó Ervin hagyományának megfelelően dolgozik. Ami pedig „bezárkózását” illeti, kirekesztvén pl. olvasóterméből a középiskolai tanulókat, inkább kényszerrendszabálynak tekinthetjük, mint szemléleti hibának. A tény mégis nagy szégyen hazánk fővárosára. A még meglévő szemléleti hibáról a statisztika árulkodik: az országos statisztikában ma is a „tudományos” könyvtárak között szerepel a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár központja. Az 1960-ban végzett felülvizsgálat¹⁰ megállapította, hogy a fiókkönyvtárak azonos szintűek, túlnyomóan kölcsönző könyvtárak. Teljes funkciójú, tehát igazi kerületi könyvtár megfelelő referenzs könyvtárral alig található. Szellemükben ugyan nem vetették le a régi népkönyvtári szemléletet teljes egészében, de az irányzatváltozás jelei kétségkívül látszanak. Igen alacsony a nyitvatartási idő. Budapest Magyarország könyvtárakkal túltelepített városának számít, mégis itt a legrosszabb a helyzet a középiskolások modern önképzése, a könyvtárak helyi használata szempontjából.

A főváros nem ér véget közigazgatási határánál. Nemcsak azért, mert a települési foltok átmetszik a város határát (könyvtártelepítésnél egyébként erre is gondolni kell), sokkal inkább, mert a környező települések lakossága Budapesten dolgozik. Ezért nyilvánvalóan meg kell határozni a helyi és a „központi” igényeket, és kialakítani egy egységes világvárosi könyvtári szervezetet. Ehhez a megye és a főváros, a SZOT, valamint az MM együttes tervezése szükséges.

A munkahelyen és (néhol) a lakóhelyen történő ellátás a *szakszervezeti könyvtárak* rendszere útján valósult meg. Nálunk igen nagy anyagi áldozattal, viharos tempóban jöttek létre (1949-ben 2000 volt a számuk, újabb 2 év múlva a 6000-et is túlhaladta), igen kevés kivételtől eltekintve jellegzetes kölcsönző könyvtárak formájában, amelyeknek politikai, művelődéspolitikai jelentősége a munkásosztály szempontjából szinte felbecsülhetetlen. „Népkönyvtári” jellegük azonban oly erős volt, hogy számos üzemben még azt is vitatták, hogy a munkásosztály szakirodalmi ellátásában egyáltalán részt vállaljanak-e.

Szerencsére – a SZOT és az állami szervek helyes együttműködése következtében – a szakszervezeti könyvtárakban nagyvonalú központosítás és a letéti ellátás modern rendszere jött létre. A könyvtárak – bármilyen kicsinyek legyenek is – állománya állandóan cserélődik, központjaik módszertani-szervező és könyvellátó munkája igen nagyra értékelhető. Ez az a terület, ahol Magyarország a szocialista országokhoz viszonyítva előkelő helyet vívott ki magának, gazdaságosabban és intenzívebben használva ki a szakszervezeti könyvtárakra ráfordított anyagi áldozatot. Különös jelenség, hogy ugyanabban az államban a tanácsai könyvtárak letéti rendszerének bomlásával egyidejűleg egy nagyvonalú, letéti rendszeren alapuló könyvtári hálózat jött létre. Az új gazdasági irányítás rendszere mellett a szakszervezeti könyvtárak területén vidéken új irányzat jelei észlelhetők. Az egyes szakszervezetek

erősödése az új viszonyok között természetes, egészséges jelenség, könyvtári szempontból azonban káros, hogy egyes szakszervezetek visszakövetelik „saját” könyvtáraikat, azaz ki akarnak lépni a letéti ellátásból a „népkönyvtári” önállóságba.

A szakszervezeti könyvtárak (eltekintve a területi feladatot is vállaló egységeiktől) elsősorban a kezdő olvasók olvasáshoz szoktatását tűzték ki célul. Mint-hogy munkásosztályunk friss rétegei a falvak lakóiból toborzódtak, a cél helyessége vitán felül áll.

Nyilvánvaló az is, hogy minden közművelődési könyvtár *alapfunkciója* a kölcsönzés. Könyvtárpolitikai szempontból súlyos hiba volna a kölcsönzést a legkisebb mértékben is valamiféle elmarasztaló jelzővel illetni, éppen ma, amikor a modern szak-könyvtári irányzatok is mind a kényelmes hozzájutást helyezik előtérbe egyebek között reprográfiai szolgáltatásuk kifejlesztésével is. A munkásság igényei azonban évről évre nőnek, s az a kérdés, vajon a szakszervezeti könyvtárak túlnyomó többségükben megmaradhatnak-e a kölcsönző szolgálat szintjén, s a magasabb fokú igényeket már az állami könyvtárakra bíznák.

A szakszervezetek vállalták a munkásosztály könyvtári ellátásának egy részét (a munkahelyen való ellátást), de tehetik-e ezt tartósan és eredményesen lényegében alacsony szolgáltatási szinten? A helyes irányzat kibontakozóban van: a nagy szakszervezeti könyvtárak területi feladatot vállalva, a teljes funkciójú közművelődési könyvtár működési formáját igyekeznek megvalósítani.

Az ésszerű megoldás az volna, ha a nagy, központi szakszervezeti könyvtárak fokozottabb mértékben vállalnának területi feladatot egy-egy munkáslakta kerületben, lakótelepen vagy városban. Az üzemekben levő szakszervezeti könyvtárak ezek fiókjai lennének. Ha ugyanis igaz, hogy a kis könyvtárak világszerte tapasztalhatóan elsorvadnak, velük együtt sorvad a kis egységekből álló szakszervezeti könyvtárügy is, illetve mindinkább elmarad a korszerű igényektől. Amilyen mértékben feleslegessé válnak

az üzemi fiókok, olyan mértékben fejlesztendők a nagy, teljes értékű nyilvános szakszervezeti könyvtárak.

Összefoglalva a mondottakat: a közművelődési könyvtárak világszerte olyan rendszerbe tömörülnek, amelyek központja általános tudományos könyvtári szintet kíván elérni. Az út különböző: több kapitalista ország (kiváló példa rá Nagy-Britannia) régebben létrejött nagy könyvtárból kiindulva fejleszti tovább rendszerét a legkisebb helyig. (1961-62-ben pl. 1310 lakosra esett egy szolgáltató hely.) Ezekben az országokban ma a könyvtárak (helyesebben: szolgálati egységek) *szaporodása* a jellemző. A lényeg azonban az, hogy a kis könyvtárak olyan részei a rendszernek, amelyben az általános tudományos szintű központi könyvtár a magáéval lehetőleg azonos szintű szolgáltatást kíván létrehozni, illetve lépcsőzetes funkciómegosztást biztosítani.

A szocialista országok, mivel a lakosság egészét kívánták ellátni, a kis könyvtárak igen nagy tömegét hozták létre, ezeket azonban hálózatba fogták össze. Ott, ahol a hálózatba történő összefogás inkább csak a módszertani irányításra vállalkozott, inkább megmaradtak a „népkönyvtári” hagyományok nyomai. Most tartanak ott, hogy ezeket „ellátási” hálózatokba, azaz fiókrendszerbe tömörítsék.

A Szovjetunióban, ahol a legkisebb önálló egység is (a községi könyvtár) főfoglalkozású könyvtárossal rendelkezik, a hálózat központja mindig általános tudományos könyvtár, és az a cél, hogy ennek szolgáltatásait vigyék ki a hálózatba, illetve magas tájékoztató értékű könyvtárakat hozzanak létre. A szocialista országokban tehát az önálló könyvtári egységek számának *fogyása* mutatkozik a letéti rendszer párhuzamos fejlesztésével összhangban.

A világfejlődés tehát konvergál.

Az eddigiekből annyit látunk, hogy a nálunk érvényesülő tendenciák még ma sem esnek egészen egybe a világfejlődéssel.

Jogos tehát a kérdés, hogy a Szovjetunió példája, a magyar könyvtárügy haladó hagyományai, a szak-

irodalom eléggé egyértelmű megállapításai ellenére miért nem fejlődött könyvtárügyünk a kívánatos irányban? Miért győzedelmeskedtek sok területen a „népkönyvtári” formák? (Azaz: a kis állományú, saját anyagukra támaszkodó, pusztán csak a kölcsönzés feladatát ellátó, rövid ideig nyitva tartó könyvtárak.)

Az MM Könyvtárosztály látható törekvései a kívánatos fejlődési iránnyal egybeestek. 1960-ban a Művelődésügyi Minisztérium Kollégiuma elé tárt jelentése megállapította: fejlődésünk üteme lassúbb, mint a szomszédos szocialista országoké, hálózatainkat kis kötetszámú, erőtlen könyvtárak jellemzik, a peremkerületek jobb könyvtári ellátottsága erős kerületi könyvtárak létrehozásával kívánatos, az előbbre lépés a szakszervezeti könyvtáraknak az általános könyvtárakkal való szorosabb együttműködésével, illetve *összevonásával*, falun főhivatású könyvtárossal rendelkező *szilárd könyvtári intézmények* létrehozásával, az apróbb településeken pedig a járási könyvtárak megerősített *letéti alapjának állandó körforgásával* lehetséges. A könyvtárak állománya egyes típusokban komolyan veszélyezteti a könyvtárak alapvető feladatának betöltését. A könyvtári munka jelentőségével nincs arányban a könyvtárosok díjazása.

A könyvtárügy harmadik ötéves tervének irányelvei a könyvtárak társadalmi-politikai feladatainak kijelölésén kívül a végrehajtás feltételeit is meghatározták. Talán nem felesleges belőlük néhány részletet idézni:

- ☉ Erősíteni kell a könyvtárak információs szerepét a kiskönyvtáraktól a legnagyobbakig egyaránt.
- ☉ Fejleszteni kell a prézens állományt, javítani a folyóirat-ellátást.
- ☉ Azokban a városokban, ahol az ésszerűség és a gazdaságosság ezt kívánja, közös fenntartású könyvtárak létrehozását kell szorgalmazni.

☉ Az ország fő fejlesztési körzeteinek megfelelően az ország vidéki tudományegyetemeinek könyvtáraiból – ahol erre alkalmas egyetemi könyvtár nincs, a megyei könyvtárakból – általános tudományos könyvtárakat (regionális könyvtárakat) kell fejleszteni.

☉ A járási könyvtárakat erősíteni kell. Fejleszteni kell a kisközséges területeken a letéti ellátás rendszerét.

☉ A városokban a közművelődési könyvtárak 3 típusát kell kifejleszteni. A *városi jelentőségű* könyvtár biztosítja a felsőfokú szakkönyveket, általában a tudományos irodalmat, a legfontosabb idegen nyelvű irodalmat, a zenei anyagot, a nagy választékot nyújtó folyóirat-állományt.

☉ Zárt települések esetén általában 20 000 lakosra jusson egy-egy fiókkönyvtár.

☉ A fővárosban egyelőre 1-2 nagyobb kerületben prézens anyaggal is ellátott kerületi jellegű könyvtárat kell létrehozni.

Ez a néhány sor is mutatja, hogy az irányelvek alapján helyesen jelölik ki a fejlődés kívánatos útját. Látnunk kell azonban, hogy a valóságos fejlődés nem követi az irányelveket. A járási könyvtárak megerősítésére egyelőre alig van kilátás, a letéti ellátás rendszere nem fog kialakulni, a klubkönyvtárakra időközben megszületett elgondolás a valóságban háttérbe szorította a körzeti könyvtárak létesítését. A városok nagy kerületi könyvtárainak fejlődésében kevés a haladás, a szakszervezeti és a területi könyvtárak egybevonása, illetve a szakszervezeti könyvtárak területi munkájának kifejlesztése megakadt.

Most nem azt vizsgáljuk, hogy a kívánatos fejlesztés mértékét elérjük-e, avagy sem. A döntő kérdés: mi annak az oka, hogy a fejlődés irányzata nem azonos a mindenkori kijelölt célokkal?

Ha erre nem találunk feleletet, nehéz lesz a következő 5 éves könyvtári terv irányelveit is a megvalósulás reményében kitűzni. Ez a kérdés más, mint ma guknak a tendenciáknak a vizsgálata. Ezt a kérdést önállóan kell megnézni. Az okok szövevényéből néhányat, inkább vélekedésképpen, hozunk elő:

a) Alapvető hibának látszik, hogy az intézményi decentralizálást azonosítottuk az irányítás és a felügyelet decentralizálásával. Ezáltal a kulturális fejlődés „mechanizmusa” a helyi érdekeket követte és elaprózódáshoz vezetett. (Pl. a Művelődésügyi Minisztérium mindenekelőtt a megyei könyvtárigazgatók kinevezésében történő hozzájárulás jogát adta ki a kezéből, s így a megyei könyvtárigazgatói állás szinte „stallummá” vált. A módszertani irányítás elkülönült a szakfelügyelettől, holott természeténél fogva a kettő ugyanaz. Ezzel a szakmai irányítást elváltastottuk a végrehajtás ellenőrzésétől.)

b) A teljes helyi fenntartás ellene mond a magasabb fokú ellátást is magába foglaló regionális rendszereknek. Kezdvé a fővároson, ahol a településviszonyok (az alvó városok) miatt közösen kellene tervet kidolgozni a Pest környéki területekkel, folytatva a városokon, ahol a különböző szintű és rangú tanácsok nem szívesen tartanak fenn olyan intézményt, amely túlmege saját hatáskörükön, nem tudják megfelelően egyeztetni a helyi és a regionális feladatokat. Lényegében ezen bukott meg a letéti rendszer, előreláthatóan ezen fog megbukni a győri megyei könyvtár, mint régióközpont, s ezért torzult el a debreceni, szegedi járási könyvtár. Mindezt mutatja, hogy a „kulturális mechanizmus” törvényszerűségeit nem mérte fel soha senki. A kultúra ápolása és terjesztése ösztársadalmi ügy, ezért nem szabad engedni, hogy partikuláris érdekek függvényévé válják. A csökkent igazgatási befolyásolás kiegyensúlyozására be kell vezetni és erősíteni kell az anyagi befolyásolást. A *központi segélyezés* rendszere az, ami szintézisbe hozhatná az intézményi decentralizálást és az egységes irányelvek érvényesülését. Ha a központi kulturális tá-

mogatás rendszere nem alakul ki, nemcsak a fejlődés egyenlőtlensége érvényesül, hanem magas szintű ellátási rendszer sem alakulhat ki.

c) Művelődési politikánkban a könyvtárügy nem szerepel társadalmi fontosságának megfelelő szinten. A könyvtárügyről egyetlen párthatározat sem született. Jogállása rosszabb, mint a hasonló vagy kisebb intézményrendszereké. Ennek következménye mind a könyvtárak ellátásában és létrehozásában, mind a könyvtárosok fizetésében megmutatkozik. (Pl. erre vezethető vissza, hogy egy falusi könyvtáros tiszteletdíja kevesebb, mint egy hasonló nagyságú község fotó szakkörének vezetőjéé.)¹¹ A nagyságrendi eltolódás az intézményeken is lemérhető. Egy megyei könyvtár beruházása nagyságrend szempontjából azonos a községi vagy kisebb járási művelődési házéval.

Nem várható el, hogy a Könyvtárosztály irányelvei szerint alakuljon a könyvtárügy sorsa addig, amíg az osztály tárcán belül nem válik teljes jogú, felelősen gazdálkodó szakigazgatási egységgé.

Összefoglalás

A végzett vizsgálódás inkább csak útkeresés, mint összegezés. További elemzések és főleg viták szükségesek a hosszabb távra szóló álláspont kialakítására. Ehhez szolgáljon az alábbi néhány pontba foglalt megállapítás:

1. Könyvtárnak csak azt az intézményt szabad tekinteni, amelyben főhivatású könyvtáros működik, amely a nemzeti könyvtermés leglényegesebb anyagát (tehát a törzsanyagot) teljes egészében magában foglalja. Az ennél kisebb csak kölcsönzőhely lehet, mindenképpen fiókrendszerben.
2. A hálózat a jövőben nemcsak módszertani irányítással összefogott könyvtárak sokasága, hanem az ellátás egysége. Legfontosabb célja a szolgáltatások ésszerű megosztása, a magas szintű szolgálat szét-sugárzása.

3. A szakfelügyelet és a módszertani irányítás a hálózaton belül egymástól el nem választható.
4. A közművelődési könyvtár fogalmán olyan egységes rendszert kell érteni, amely az általános tudományos könyvtári szintig megad minden szolgáltatást a lakosság minden rétege és korosztálya számára. Gyökeresen szakítani kell a régi „népkönyvtári” fogalom minden maradványával, a közművelődési könyvtárak és a tudományos könyvtárak bármiféle szembeállításával.
5. Teljes funkciójú könyvtárnak azt lehet csak tekinteni, amely a hatókörében szükséges irodalom tartalmi egészét képes beszerezni amellet, hogy *alapvető* feladatának: a kölcsönzésnek teljes mértékben eleget tesz, prézens állományt fejleszt, jelentős prézens állományt biztosító nyilvános tájékoztatási részleget alakít ki, kiegészül a szükséges korosztályi (gyerek, ifjúsági) szolgálattal, illetve részlegekkel, és megfelelő speciális gyűjteményeket (helyismereti, zenei, audio, reprográfiai stb.) létesít.
6. A városi viszonyaink olyanok, hogy egy városban egy ilyen könyvtárra, a város központi könyvtárára van szükség. Ez legyen a többi könyvtár módszertani és koordinációs központja – fenntartóra való tekintet nélkül.
7. A regionális (megyei, járási) elvnek eddig jórészt módszertani vonásai domborodtak ki. A gazdaságosság érdekében ki kell mondani, hogy a regionális szervezés alapja a *város és vonzásköre*.
8. Nálunk a városokban általános tudományos könyvtárak nincsenek, s ilyeneket külön létrehozni nem is volna gazdaságos. Ezért ki kell mondani, hogy mindazon városok központi (járási, megyei) könyvtárait, amelyeknek vonzóköre a 200 000–300 000 lakost eléri, elsősorban a megyei könyvtárakat fokozatosan általános tudományos könyvtári referenz szintre kell hozni.
9. Első lépésként külön állami segélyek biztosításával ki kell fejleszteni a tervbe vett 5 regionális könyvtárat, azért is, hogy majd gyűjtőköri tapasztalataikat, munkamódszereiket a nagyobb városok

- központi könyvtárai is átvehessék. Regionális könyvtárak kettős ellátás nélkül (helyi fenntartás + állami segély) nem valósulhatnak meg.
10. A falusi és a járási könyvtárak nagyobb egységre kell törekedni. A járási könyvtárat ellátási szempontból az *egész járás* könyvtárának kell tekinteni. (A közlekedési viszonyok fejlődése egyre közelebb hozza a falvak lakóit a járási székhelyhez, emiatt a feladatmegosztás a múltnál lényegesen erősebb lehet. A falu „belvárosa” lesz a járási székhely).
11. A kisközségek könyvtárait letéti ellátással a járási és az új körzeti könyvtárak mellett kell megszervezni. Nem szabad lemondani a könyvtári autóbusról sem. A letéti cserék szervezettségét és frissességét mozgó könyvtárak üzembeállításával kell biztosítani.
12. A szakszervezeti könyvtár letéti rendszere tovább már nem fejleszthető, hatékonysága aligha növelhető. Ezért új irányt kell kitűzni: központi szakszervezeti könyvtárak és a nagy letétadó központok (SZMT könyvtárak stb.) *vállalják egy-egy munkáskörület területi könyvtári ellátását* funkcionális egységben a tanácsi könyvtárakkal.
13. Az üzemekben levő könyvtárak ennek a könyvtártípusnak legyenek a fiókjai, amíg fenntartásukra társadalmi szükség mutatkozik. Így csökkenthető a könyvtári egységek száma a nagyobb egységek javára, így valósítható meg a szakszervezeti könyvtárak továbbfejlesztése az elsorvasztás helyett.
14. A főváros könyvtári rendszerét teljes funkciójú nagy fiókkönyvtárak beállításával lépcsőzetessé kell tenni. (A lépcsőzetesség azonban ne az „igazgatási”, hanem a könyvtári funkciók rendjében mutatkozzék meg.)
A főváros központi könyvtára statisztikailag is tartozzék a főváros közművelődési rendszerébe.
15. Budapestnek és környékének – központi alapok biztosításával is – közös könyvtári ellátási tervet kell kidolgoznia.
16. A könyvtárak központi irányítását az eddigiek mellett normák és állami segélyek rendszerével, a

könyvtárosok öniszervezési rendszerének szélesítésével és a szakfelügyeletnek a hálózatokba való beépítésével kívánatos továbbfejleszteni.

A helyzetelemzést és a tennivalók súlyos tömegét együtt látva, az összefogás készítője nem térhet ki egy általános megállapítás elől:

Könyvtárpolitikai és könyvtárszervezési intézkedéseink közül csak azok bizonyultak időtállóknak, amelyek a világfejlődés fő vonalával egybeestek.

Olyan intézkedések meghozatalára kell most is felkészülni, amelyek a könyvtári szolgálatot a kor emberének művelődési, tájékozódási igényéhez és nem a spekulatív kialakított tegnapi vagy tegnapelőtti elképzelésekhez igazítják. – Legyen bennünk ehhez elég szívósság és lelkesítsen az a meggyőződés, hogy egész társadalmunk érdekében cselekszünk.

Hivatkozások

1. SALLAI István – VARGHA Balázs: A szabadpolcos közművelődési könyvtár. Bp. 1963. 139 p. 4 t.
2. MARX György: Gyorsuló idő. In: Új frás, 8.évf. 1968. 1.sz. 69-83.p.
3. Mint 2.
4. Mint 2.
5. Deutsch-sowjetisches bibliothekarisches Seminar. Berlin, 15-17. Dez. 1966. Vorträge und Diskussionen. Berlin, 1967. 155 p.
6. BUSCH, Jürgen: Die wissenschaftliche Stadtbibliothek – heute und morgen. In: Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie. 11.Jg. 1964. 5-6.H. 276-286.p.
7. WHEELER, Joseph L. – GOLDHOR, Herbert: Practical administration of public libraries. New York, 1962. XI, 571 p.
8. The structure of the public library service. Memorandum of evidence submitted to the Royal Commission on Local Government for England. In: Library Association Record, 68.vol. 1966. 12.no. 439-441.p.
9. Mint 8.
10. SALLAI István: A városok közművelődési könyvtárainak funkciórendszere. In: Könyvtáros, 15.évf. 1965. 11.sz. 635-638.p.
11. Munkajogi tudnivalók a művelődési otthonok részére. Bp. 1963. 36. p.

MÁSOLATSZOLGÁLTATÁST ENGEDÉLYEZ az Elsevier kiadó: amelyik könyvtár az elektronikus fájlt megvásárolja, arról a könyvtárközi kölcsönzés keretében postai úton vagy faxon nyomtatott másolatot szolgáltathat belföldre; az elektronikus fájl továbbítása tilos marad.
(Interlending Doc. Supply, 1998. 4. sz.)
